

næringslivet i den merkantilistiske periode affødte monopoldannelser, som igen affødte prisaftaler, opkøb, forkøb, tilbageholdelse af varer og forhindring af leverancer. Retsgrundlaget for imødegåelse af sådanne delikter er afhandlingens sidste emne. Vedrørende dansk ret antydes en række problemer. Der foretages ikke en egentlig konfrontation med retspraksis, men overvejende en argumentation på grundlag af doktrinen og den retshistoriske litteratur. Specielt for 1700-tallets vedkommende var afstanden imellem praksis og teori ofte meget stor, så også her er der i fremstillingen lagt op til en grundig behandling af den praktiske virkning af retsregler og retsprincipper.

Fra kroholderskens ulovlige målebæger i Slesvig stadsret fra ca. 1200 og frem til Kristine Søren Mortensøns salg af hjemmebagt rugbrød i strid med bagerlaugets artikler i 1731 og soldaterkonen Sidse Pedersdatters salg i 1734 af hjemmebrygget øl under mandens fravær og i strid med bryggerlaugets artikler, har Inger Dübeck beskrevet købstadkvindernes, og selvfølgelig især de fattige kvinders kamp, for familiens daglige brød i et samfund, hvor, som det blev sagt, »alt er privilegeret, eller som vi nu kalder det berettiget. Ingen opgiver Rettigheder, ikke engang Fortougs«. I afhandlingens sidste sætning taler forfatteren ironisk om »forklaringen på kvindernes lidet flatterende rolle i de begrænsede muligheder, kvinder havde for at opnå adkomst til legale næringspositioner«. Men om positionen er legal eller illegal, næring skal der til, hvadenten rollen er flatterende eller ej. Står loven i vejen, bliver den brudt, for, som Skriverhans sagde til birkedommeren: »Er det det, De kalder Lands Lov og Ret, saa siger jeg, at Loven hun er slet«.

Igennem århundreder var lands lov og ret ensbetydende med mands lov og ret. Matzen skrev i sine »Forelæsninger over den danske Retshistorie« i 1895 et afsnit med overskriften »Kjøn« og med indledningen: »Mangel paa Handleevne gjorde sig gjældende hos Kvindekjønnen, indenfor hvis Medlemmer dog maa sondres mellem Piger, Hustruer og Enker«. Det gjorde han så – på kun ti sider! På denne baggrund er Inger Dübecks afhandling om kvindens myndigheds- og næringsretlige stilling en pionerindsats i dansk retshistorie.

Ole Fenger

Kay Lundgreen-Nielsen: The Polish Problem at the Paris Peace Conference. A Study of the Policies of the Great Powers and the Poles, 1918–1919. Odense University Press 1979, 603 s.

Siden 1945 har historikernes adgang til flere og flere offentlige og private arkiver muliggjort en omfattende og dybtgående forskning vedrørende fredskonferencen 1919 og dens forhistorie. Et voksende antal hyldemeter med monografier giver øget viden om og analyser af problemerne i forbindelse med den 1. verdenskrig og Versaillesfreden, der skulle gøre en ende på al krig, men blot blev en mellemstation til en endnu mere omfattende verdenskrig, hvor sejrherrene hverken har været interesseret i eller haft vilje til at forsøge en samlet opgørelse, således som det stort set skete på 6 måneder i Versailles i 1919.

Det er af naturlige grunde først og fremmest de aktivt og passivt engagerede stormagters historikere, som har deltaget og deltager i denne forskerindsats. Danske historikere, som traditionelt for flertallets vedkommende koncentrerer sig om nationalhistorien eller nordiske emner, har med de begrænsninger, som de menneskelige ressourcer sætter, placeret sig i arbejdet med at afdække forhandlingerne om den 1. europæiske borgerkrigs fredstraktater og deres baggrund. Troels Fink har således kulegravet det for Danmark centrale slesvigske spørgsmål, mens Inga Floto med sit store værk »Colonel House in Paris« dristigt har kastet sig ud i at skildre en af fredsslutningernes centrale personer: præsident

Wilson's nære medarbejder Edward House. Bent Jensen har med »Danmark og det russiske spørgsmål 1917-1924« på international baggrund behandlet de danske interesser i forbindelse med et af krigsafslutningens mest omstridte spørgsmål: omverdenens skiftende holdninger til den bolsjevikkiske revolution. Andre danske studier vedrørende Versailles-konferencen er i gang, og man må håbe, at det lykkes disse historikere at få ført deres arbejder til vejs ende.

Ved siden af de studier over dansk social og økonomisk historie i det 19. århundrede, som det første Institut for Historie og Samfundsökonomi ikke fik mulighed for at videreføre, og f. eks. det store projekt vedrørende besættelsestiden og kredsen, der beskæftiger sig med arbejderbevægelsens historie, er Institut for Samtidshistorie ved Københavns Universitets studier i forbindelse med Versaillesfreden et af de få danske kollektive forskningsarbejder, som søges gennemført af samtidshistorikere. Denne strategi, hvor en kreds af forskere går sammen om et stort emne, som en enkelt forsker ikke magter at løse på egen hånd, har i årtier været naturlig indenfor naturvidenskaberne og de medicinske videnskaber. Den peger i retning af den fremtidige indsats i hvert fald indenfor visse grene af historisk forskning og de øvrige samfundsvidenskaber. Enkeltmandsprojektet, der umiddelbart må forekomme et naturligt udtryk for den individuelle indsats, som forskning indebærer, vil, ikke mindst indenfor moderne og samtidshistoriske undersøgelser, efterhånden som disse i ordets virkelige betydning bliver institutarbejder, gradvis og med stigende vægt blive suppleret af planlagte større projekter, baseret på arbejdsdeling indenfor en forskergruppe og muliggjort gennem deres samarbejde, gensidige inspiration, diskussioner og materialeudveksling. Kun på den måde kan omfattende og komplicerede forskningsopgaver tages op.

Løsningen af problemerne i forbindelse med genoprettelsen af en selvstændig polsk stat var en af Versailleskonferencens vanskeligste, mest omstridte, men mest centrale opgaver. Den drejede sig om, hvor stort et genoprettet Polen, som efter 1772 havde været delt mellem Rusland, Preussen og Østrig, skulle være. Samtidig med at det polske folk havde været underkastet forskellige politiske og økonomisk-sociale forhold indenfor »delingsmagterne«, havde polakkernes kamp for en samling og genoprettelse af deres stat været et konstant konfliktemne i europæisk politik i det 19. århundrede. På Wiener-kongressen 1815 blev spørgsmålet lagt på is. Opretholdelsen af delingerne havde samtidig været en af forudsætningerne for preussisk-russisk forståelse.

Tysklands nederlag og Østrig-Ungarns opløsning i november 1918 samt kaos og borgerkrig i det tidligere zaristiske Rusland efter 1917 bevirkede, at Polens genoprettelse som selvstændig stat blev et aktuelt politisk problem, da sejrherrene i januar samledes i Versailles for at ordne boet efter krigens ophør. Med tilslutning fra de øvrige sejrende magter havde præsident Wilson i det 13de af sine »14 punkter« givet et bredt formuleret løfte til polakkerne. Omsætningen i praktisk politik blev ikke mindst vanskeliggjort på grund af de kaotiske forhold, der herskede i Central- og Østeuropa, hvor nationaliteterne, der havde fået muligheder for selvstændighed eller/og samling, snart gjorde nationale snart historiske rettigheder gældende for ikke at tale om kravet om strategiske og økonomiske livsbetingelser. For Polens vedkommende drejede det sig om, hvor store dele af Preussen, Rusland og Østrig den nye stat burde overtage. Skulle rent nationale eller også økonomisk-strategiske hensyn gøres gældende? Hertil kom så stormagternes interesser og krav. Dette gælder ikke mindst det polske spørgsmål, fordi polakkerne stod splittet. En polsk nationalkomité i Paris under ledelse af Roman Dmowski rivaliserede med en regering i Warszawa under Jozef Pilsudski og begge konkurrerede om at vinde indflydelsesrige eksilpolakker som f. eks. den verdensberømte pianist I. Paderewskis støtte. Herom handler Kay Lundgreen-Nielsens store afhandling. De hidtidige undersøgelser og fremstillinger om

spørgsmålet har stort set behandlet enkelte aspekter af dette komplicerede spil. Kay Lundgreen-Nielsen har forsøgt at fremstille det polske problem på Versailleskonferencen i dets helhed.

Grundlaget for denne indgående fremstilling er indsamling og styring af et meget stort materiale. Forfatteren behersker det polske sprog og har derfor kunnet benytte polske kilder og fremstillinger. Dette har ikke alene betydet, at han har benyttet materiale fra samlinger, der befinder sig i Polen, men han har også med diplomatisk behændighed kunnet etablere forbindelse med polske emigrantkredse, som er i besiddelse af materiale til belysning af emnet. Disse grupper af forskellig politisk observans har i 1979 kunnet enes om at belønne Lundgreen-Nielsens afhandling som den bedste bog om det polske spørgsmål i 1979, hvilket siger noget om den afslappede holdning, som forfatteren har kunnet indtage overfor et stadig brændende spørgsmål.

Foruden dette vigtige, men spredte materiale har forfatteren også haft adgang til stormagternes arkiver vedrørende Versailleskonferencen, der hverken er medtaget i de trykte dokumentsamlinger om den 1. verdenskrigs forhistorie eller i de udgivne samlinger til mellemkrigstidens diplomatiske historie. Endelig demonstrerer den imponerende bibliografi over den trykte litteratur og fodnoterne, at Lundgreen-Nielsen har benyttet den omfattende trykte litteratur; hvor flittigt, stædigt og omhyggeligt han har støbt fundamentet for sin afhandling.

I de to indledende afsnit: »Subject and Material« og »Literature« redegøres for dette materiales indhold. Det er egentlig utilfredsstillende, at forfatteren begrænser oplysningerne om sine generelle overvejelser over sine kilder af så vidt forskellig karakter til bemærkningen side 21: »The basis for this thesis consists therefore in high degree of contemporary material and not of memoirs. This does not lessen the problem as to the value of the material, but it alters it«. Det, forfatteren her peger på, er forskellen mellem erindringer og samtidigt materiale, men dette kan naturligvis ikke udnyttes alene på grundlag af samtidighedskriteriet, hvilket forfatterens fodnoter også viser. Ældre perioders historikere er tilbøjelige til at hævde, at der ikke er principiel forskel på arten eller i hvert fald den tekniske bearbejdelse af den ældre tids og nyere indbefattet samtids-historiske kilder. Dette er en problematisk påstand, men samtidshistorikere besvarer, eller om man vil kritiserer sjældent dette synspunkt. Det ville først og fremmest for historikere have været af interesse, hvis forfatteren i dette afsnit havde redegjort for sine overvejelser og de resultater, han er kommet til med hensyn til de vidt forskellige kildetyper, han har benyttet.

Afsnittet »Literature« indeholder dels en oversigt over den vestlige, først og fremmest engelsk-amerikanske og franske videnskabelige og dels den polske litteratur før og efter 1945. I mellemkrigstiden karakteriseres den polske diskussion af konflikten mellem tilhængerne af de grupper, som formede den polske politik på Versailleskonferencen, en konflikt, der er fortsat i emigrationen i denne efterkrigstid. Efter 1945 er den polske litteratur præget af den polske orientering mod Sovjetunionen, og genoprettelsen af Polen 1919-24 ses i lyset af en marxistisk opfattelse af begivenhederne i 1918-19. Denne litteratur er således polemisk-normativ. En lignende tendensundersøgelse savnes i indledningen med hensyn til de vestlige forskere. Forfatteren fastslår egentlig blot, hvilket materiale han ikke har kendt, eller hvad han ikke har benyttet. Disse vurderinger af kilder og litteratur anbringes med stor bredde efter de enkelte kapitler og afsnit, men de kunne nok med fordel være samlet i dette indledende kapitel eller i hvert fald i begyndelsen af de pågældende afsnit. Læserne ville derved bedre sættes i stand til at placere forfatterens forgængere samt konstatere og vurdere, hvor det nye, som afhandlingen indeholder, og omvurderingerne, som forfatteren foretager, ligger. Denne fremstillingsteknik tvinger fak-

tisk interesserede læsere til at læse de pågældende afsnit eller kapitler påny for at få fat på dette for en disputats vigtige spørgsmål.

Denne, man kunne næsten kalde det læseruvenlighed, lettes naturligvis ikke af den økonomisk betingede, men for læseren besværlige anbringelse bag i bogen af det 169 sider lange noteapparat, som oven i købet er sat med diamanter. Dette samt de 422 sider tekst er vel udtryk for Kay Lundgreen-Nielsens perfektionisme. Han er blevet så fascineret af sit nye og omfattende materiale, at alt har skullet benyttes rub og stub. Glæden over denne lærde bog ville for mange læsere utvivlsomt være blevet større, hvis forfatteren havde besluttet sig til at begrænse de meget indgående redegørelser for detaljer. Dette ville have været muligt, da afhandlingen rummer mange gentagelser, som kunne fjernes, uden at forfatterens intention om at skildre det polske spørgsmål på Versailleskonferencen i dets helhed var gået tabt. Denne rigdom på detaljer har endvidere haft den utilsigtede virkning, at læseren gang på gang under læsningen af kævlerierne om hvorvidt en landsby skulle være polsk eller ikke-polsk spørger, hvor i herrens navn ligger dette gudsforladte sted, hvorfor er her ikke en kortskitse, der viser den økonomiske eller strategiske betydning af denne provinsby. Der er ganske vist bag i bogen placeret nogle kort, men atter skal læseren i rutefart, og på kortet er så ikke placeret landsbyen, der har to navne, polsk-russisk eller polsk-tysk.

Side 17 karakteriserer Kay Lundgreen-Nielsen sin afhandling som »diplomatic-political historiography«. Dette er rigtigt. Bogen er diplomatisk historie i god overensstemmelse med denne fremstillingsform for udenrigspolitik. Derimod forekommer det mig ulogisk, når forfatteren dernæst på en måde begrænser denne klassiske form for skildring af forholdet mellem stater ved at skrive: »but Poland's weak economic and financial position is cited in several instances as the constant factor during the Peace Conference, which on the one hand limited the choice of the Polish politicians and on the other hand gave the Great Powers the possibility of bringing political pressure to bear upon Poland with threats that they would not supply necessary assistance«. Dette forekommer mig forvirrende. Der er i definitionen af den anvendte struktur og det efterfølgende citat involveret to spørgsmål: det ene dækker valget af en klar og klassisk fremstillingsform for udenrigspolitik dvs. fremstillingen og analysen af forhandlingerne mellem de deltagende parters repræsentanter, en slags forenklet decision-making model. Jeg skal senere vende tilbage til dette spørgsmål. Det andet synspunkt, som citatet rummer og implicit efter forfatterens mening begrænser anvendelsen af den diplomatisk-politiske metode, nemlig Polens økonomisk-finansielle svaghed, som det hævdes, at stormagterne benyttede til at lægge pres på de polske forhandlere. Økonomisk-finansiell svaghed eller styrke indgår vel eksplicit eller implicit i mange sammenhænge i forhandlinger mellem stater og deres repræsentanter, og det er en del af forhandlingsforløbet. Jeg kan derimod ikke se, at det har betydning for benyttelsen af den diplomatisk-politiske fremstillingsform, hvis den skal være dækkende for begivenhedsforløbet. Endelig viser fremstillingen ikke, at Polens økonomiske svaghed i større omfang blev brugt som pressionsmiddel på polakkerne. Helt andre elementer i polakernes forhandlingspositioner kom ind i stormagternes holdninger, f. eks. deres ekspansionsstrang og deres antisemitisme.

Kay Lundgreen-Nielsens valg af fremstillingsform gør afhandlingen stærkt personorienteret, hvilket er naturligt. Det vrimler i fremstillingen og noterne med personer; de, der på polsk side først og fremmest i denne forbindelse har interesse, grupperer sig om de tre hovedpersoner: Pilsudski, Dmowski og Paderewski. Men Lundgreen-Nielsen introducerer ikke sine *personae dramatis*. Det havde været af interesse og givet fremstillingen af Versaillesforhandlingernes forløb et dybere perspektiv og øget forståelsen af de polske aktørers standpunkter og holdninger, hvis forfatteren havde skitseret deres politiske fortid.

Dermed havde han skabt en naturlig optakt til redegørelsen for deres standpunkter og position ved konferencens begyndelse, hvor den polske politik repræsenteres af tre hovedpersoner: den dominerende leder af nationalkomitéen i Paris, Roman Dmowski, der tidligere havde betragtet et samarbejde med det zaristiske Rusland som forudsætningen for en løsning af det polske spørgsmål, men efter 1917 var francophil med vidtrækkende planer for oprettelsen af et Storpolen, allieret med Frankrig og placeret mellem Rusland og Tyskland, hvilket sidste land han betragtede som Polens hovedfjende. Med domicil i Paris betragtede Dmowski sig som den selvfølgelige repræsentant for Polen og den givne forhandler med stormagterne om det fremtidige Polens grænser. Hans modspiller var Jozef Pilsudski, som i 1916 blev sat i spidsen for den af tyskerne oprettede stat, men senere interneredes i Magdeburg, hvorfra han flygtede og i 1918 blev øverste chef for den polske regering, der oprettedes i Warszawa efter Tysklands nederlag. Pilsudski anså det derfor for at være indiskutabelt, at Warszawaregeringen blev bestemmende for den polske politik overfor stormagterne. Imellem dem stod den verdensberømte pianist Ignaz Paderewski, som i Lundgreen-Nielsens fremstilling ikke alene bliver den store fortolker af Chopin, men bag sin teatraliske optræden en ganske dreven politiker. Han havde gode forbindelser i den angelsaksiske verden, først og fremmest til præsident Wilsons rådgiver, Edward House. Denne splittelse i den øverste polske ledelse blev af afgørende betydning.

Selvom der var visse nuancer havde de tre polske hovedpersoner i store træk sammenfaldende synspunkter mht. det genoprettede Polens territoriale omfang og udenrigspolitiske orientering. Dmowski var ekspansionist i ordets mest yderliggående betydning og ønskede dette Storpolen centralistisk organiseret. Han anså ikke indlemmelsen af store ikke-polske folkeelementer for at være en svækkelse af den nye stat, da polakkerne politisk, socialt og kulturelt stod på et højere stadi, kort sagt et racistisk standpunkt, som også fik udtryk i Dmowskis voldsomme antisemitisme.

Pilsudskis synspunkter afveg vel ikke principielt fra Dmowskis, men hans blik var i højere grad rettet mod Baltikum, han ønskede ikke den voldsomme konfrontation med Tyskland, omend han også ønskede at indlemme Danzig og Posen. Hans vision af fremtiden var et decentraliseret Polen. Paderewski søgte at indtage en mæglende stilling.

Hovedstammen i Lundgreen-Nielsens afhandling er opdelt i 3 hovedafsnit: (1) »Statement of Viewpoints, 1918–January 1919«, hvori han redegør for dels de polske og de allierede standpunkter og dels for magtkampen mellem polakkerne; (2) »The Peace Conference: Proposals and Criticisms«, der skildrer forhandlingerne i Paris, stormagternes udsendinge til Polen og deres aktiviteter og udviklingen indenfor de enkelte områder, hvorom grænsediskussionerne drejede sig og endelig (3) »The Peace Conference: The Solutions«, der fremstiller de løsninger, som fredskonferencen kunne nå til. Afhandlingen afrundes tilsidst med »Overall Conclusions«.

Denne kronologisk-tematiske udvikling samt beslutningstagernes og deres medarbejderes aktiviteter skildrer Lundgreen-Nielsen med sit store og nye materiale detaljeret og koncist. Han har ikke skyet nogen anstrengelse for at spore de mindste nuancer. Resultatet er blevet udredningen af et meget speget, men interessant spil. Når personerne undertiden virker som marionetter i et storpolitisk dukketeater, hvor Lundgreen-Nielsen kyndigt og behændigt trækker i trådene, skyldes det efter min opfattelse den »diplomatisk-politiske« metode, han har valgt. Bortset fra de glimt af den indre polske situation, som de udenlandske eksperter, der blev sendt til Polen og naturligvis den engelske ekspert i London, Lewis Namiers oplysninger, har Lundgreen-Nielsen i det store og hele skudt den polske baggrund ud i den grå zone, indenfor hvilken først og fremmest de polske aktører handlede. Dette er ikke en argumentation for, at han skulle have skrevet en større bog; den rejser det metodiske problem, hvad udenrigspolitik egentlig drejer sig om eller sagt på en

anden måde om dens struktur. Et af udenrigspolitikens elementer er naturligvis diplomaternes og politikernes opfattelser og de standpunkter, som de fremfører overfor deres modparter. Men disse verbale kampe har en indrepolitisk-social baggrund af interesser og værdier. På dette punkt forekommer det mig, at forfatterens metode er for snæver, hvorved han begrænser perspektivet på sin dygtige og omhyggelige redegørelse for spillet i Versailles. Hvilke grupper i Polen og deres interesser repræsenterede Dmowski, Pilsudski og Paderewski og deres medarbejdere? Læseren får her og der et glimt af, at Dmowski kæmpede for de adelige storgodsejeres interesser, men den systematiske analyse af den polske situation og dens utvivlsomt rivaliserende grupperinger og f. eks. de indre polske forskelle, som var skabt gennem ca. 125 års forskelligartet fremmedstyre, og som diplomaterne og politikerne ikke nævnte i Versailles, men måtte være et grundlæggende element i deres argumentationer, har Lundgreen-Nielsen ladet ligge. Det er efter min opfattelse den hovedindvending, man kan rejse mod hans store værk.

Forfatteren fastslår med rette, at afgørelserne på Versailleskonferencen blev truffet i »Timandsrådet« og i dens sidste fase i »De fire Store«, dvs. Wilson, Lloyd George, Clemenceau og Orlando. Forfatteren hævder dernæst, at i denne sammenhæng blev de polske standpunkter kun inddraget, når en polak blev indkaldt til »De Store«s møder eller et polsk memorandum forelå.

Dette er vel kun rigtigt med modifikationer. Pariserpolakkernes og Warszawapolakernes standpunkter kom ad mange andre kanaler end de officielle til stormagtsrepræsentanternes kendskab og skinnede igennem deres diskussioner. Der kan vel næppe være grund til at tvivle om kilden til den franske argumentation? Men foruden af det polske bagtrappediplomati udsattes beslutningstagerne i Versailles for utallige påvirkninger: de nedsatte komiteer, eksperterne i deres delegationer og udenrigsministerier og delegationer fra de berørte lande, jf. Bent Holsteins og konsorters forsøg på at drive Sydslesvigpolitik. Det er i den polske forbindelse næsten patetisk at læse om den ukrainske bondedelegations henvendelse. Lundgreen-Nielsens rige materiale har netop gjort det muligt for ham at påvise disse forskellige påvirkninger. Derimod har han ikke systematiseret f. eks. det interessante spørgsmål, om eksperternes betydning for beslutningstagernes overvejelser og afgørelser. Dimitri Kitsikis har i sin bog »Le Rôle des Experts à la Conférence de la Paix. Gestation d'une technocratie en politique internationale« taget dette såvel samtidshistoriske som politologiske spørgsmål op til principiel diskussion. Lundgreen-Nielsens afhandling indeholder meget nyt materiale til belysning af dette vigtige spørgsmål. Marchal Foch's initiativer gik vel langt ud over ekspertens rolle, og nogle udsendte franske generalers optræden i Polen synes temmelig klart at vise, at de drev politik ikke alene i overensstemmelse med den franske regerings ønsker, men også til gunst for Dmowski gruppens interesser. Spørgsmålet om civile eksperters beføjelser, afgrænsningen heraf samt deres faktiske handlinger og deres betydning er vanskeligt at besvare, men af betydning for forståelsen af moderne politik. Lundgreen-Nielsen kunne have ydet et bidrag til en samlet opfattelse heraf og lægger op til en sådan analyse, når han (side 201) diskuterer Lloyd George's holdning og skriver: »Up to now, research has generally been concentrated upon Lloyd George's disavowal of the British experts, and has pointed to their lack of backing in the British Government. Lloyd George himself even claimed that the British experts acted against their will (sic) and for example Nelson [den engelske historiker Harold I. Nelson i sin bog »Land and Power«] repudiates the explanation that Lloyd George was capricious, and decided foreign policy on the basis of his own personal antipathies, pointing out that he was simply taking up old, well tried and thoroughly debated F. O. proposals again. A more thorough treatment of the problem will show, however, that the situation was somewhat different«.

Det tredje hovedafsnit »The solutions« omhandler ikke alene de territoriale spørgsmål, men også mindretalsproblemerne, først og fremmest jødernes stilling i den nye stat, som under de foregående forhandlingsmåneder havde været et vigtigt baggrundstema på grund af Dmowskis og nationaldemokraternes velkendte antisemitiske holdning. Endelig inddrages forholdet til Rusland og Tyskland. Med hensyn til grænserne for den nye polske stat kan dog i dette afsnit kun behandles afslutningen på drøftelserne om det ganske vist betydningsfulde, såkaldte »korridorproblem« dvs. Polens kontrol over Weichsel og adgangen til Østersøen og det dermed sammenhængende spørgsmål om den gamle tysk-befolkede Hansestad Danzig. Grænserne mod øst, syd og nordøst fandt først deres endelige afgørelse efter den russisk-polske krig 1920 og de tre baltiske staters selvstændiggørelse.

I indledningen skriver Lundgreen-Nielsen, at spørgsmålene vedrørende Tyskland og Rusland i forbindelse med de polske problemer ikke vil blive behandlet. Begge landes holdninger og formodede reaktioner hænger dog som tunge skyer direkte og indirekte over alle drøftelser af det polske spørgsmål i Versailles. Gang på gang under forhandlingerne mellem »De Store« dukker det spørgsmål op, ikke mindst stillet af Lloyd George, om tyskerne ville acceptere afståelsen af Posen, internationaliseringen af Danzig samt den såkaldte korridorordning, hvorved Østpreussen blev adskilt fra det øvrige Tyskland. Denne frygt førte til ændringerne i det oprindelige fredsudkast, der var formuleret af polakkerne og franskmændene. De blev næppe mere acceptable for tyskerne af den grund. I maj drøftedes rygter om et forestående tysk angreb på Polen. Var det et taktisk argument for at underbygge opfattelsen af den uudryddelige tyske aggressivitet eller forelå der realiteter bag disse polske anklager. En undersøgelse af tysk arkivmateriale vil formodentlig kunne besvare disse spørgsmål. Ligeså med hensyn til det såkaldte russiske spørgsmål lader forfatteren spørgsmålene stå ubesvaret. Var de gentagne polske oplysninger om den bolsjevikiske fare for Polen og om bolsjevikiske angrebs hensigter, realiteter, eller var de, som det hævdedes fra engelsk side, rygter, der blev sat i omløb for at retfærdiggøre den antibolsjevikiske politik.

Dette er ikke en argumentation for, at Lundgreen-Nielsen burde have skrevet en kvantitativt større bog, men snarere et spørgsmål om prioritering af emnets problemer.

I indledningen til afhandlingen nævner forfatteren en række enkeltundersøgelser vedrørende Versailleskonferencen, som er kommet indenfor det sidste tiår, men at en lignende nybehandling og nyvurdering af det polske spørgsmål ikke er blevet foretaget. Kay Lundgreen-Nielsen har udfyldt denne lakune. Selvom forfatteren bemærker, at nye kilder til belysning af de polske problemer i 1918-19 sikkert vil fremkomme, betvivler jeg dog, at en historiker indenfor den nærmeste fremtid vil finde det rimeligt at tage det polske spørgsmål op i den bredde, som det er sket i denne afhandling. Til gengæld kan afhandlingen antageligt provokere til nye enkeltundersøgelser eller omvurderinger af visse spørgsmål.

Derimod er der et par principielle spørgsmål i forbindelse med det polske spørgsmål, som det undrer mig, at forfatteren ikke har følt sig fristet til at drøfte. Det første er forholdet mellem fredsordningen angående Polen og det 13. punkt i præsident Wilsons »14 punkter«, der indeholdt linjerne for genoprettelsen af en polsk stat, og som tyskerne accepterede som grundlag for fredstraktaten ved våbenstilstanden i november 1918. Afhandlingen viser tydeligt, at vel blev punkt 13 lagt til grund for principielle eller normative betragtninger, men ved de faktiske afgørelser spillede punkt 13 en beskeden rolle. Det fremgår klart af Lundgreen-Nielsens analyser, at polakkerne ikke var interesseret i punkt 13, med mindre det kunne tolkes til støtte for deres krav. Selvbestemmelsesretten omtalte de med belagt tunge. Det gjaldt ikke alene Dmowski, som blandt andet argumenterede for et stort Polen ud fra et udenrigspolitisk synspunkt, nemlig den stærke buf-

ferstat mellem Tyskland og Rusland, der skulle bidrage til opretholdelse af magtbalancen i Europa. De øvrige polakker lå, når man ser bort fra taktiske bemærkninger f. eks. i samtaler med amerikanere, nogenlunde på samme linje. Var der overhovedet polakker, som akcepterede selvbestemmelsesretten som grundlag for grænsedragningen for deres nye stat?

Nu kan det naturligvis påpeges, at hverken den polske nationalkomité i Paris eller regeringen i Warszawa havde akcepteret selvbestemmelsesretten. Men Frankrig, som i hvert tilfælde officielt med visse modifikationer omend nølende havde godtaget »De 14 punkter«, fulgte i sin polske politik den inddæmningspolitik overfor Tyskland, som også forsøgte praktiseret, men med begrænset held i Vesteuropa. I det polske spørgsmål er det en markant linie i fransk politik, at den politisk, territorielt og militært støttede de mest yderliggående polske krav, og i våbenslutsperioden søgte den at foregribe løsninger i den endelige fredsslutning, som imødekom de mest vidtgående polske ønsker. Jeg tænker f. eks. på Haller-hærens hjemsendelse og dens anvendelse.

Det var først og fremmest englændene, mere eller mindre helhjertet støttet af amerikanerne, der holdt igen overfor den polsk-franske politik. Gentagne gange fremførte Lloyd George, at man ikke burde skabe et nyt Alsace-Lorraine i Østeuropa, og i det hele taget nærrede han skepsis overfor den polske ekspansionstrang og polakkernes evne til at styre en stat. Lloyd George var bekymret for, at tyskerne ikke ville underskrive en fredstraktat, som indeholdt de vidtgående polske ønsker. Hvorvidt det ville have været muligt at gennemføre en østeuropæisk ordening, acceptabel for tyskerne, er et spørgsmål, som forfatteren ikke tager op. Det ville have krævet inddragelse af det tyske materiale.

Når jeg nævner dette omfattende og vigtige spørgsmål, er det af flere grunde. I Paris måtte de allierede gang på gang konstatere, at de ikke havde den militære magt i Østeuropa, som var nødvendig for at gennemføre deres beslutninger. Dernæst var både engelske og amerikanske sagkyndige klare over den fare for den europæiske fred, som de polske ambitioner rummede. Forfatteren skriver side 326: »The British advisors were deeply disturbed at France's policy, as they saw it. Namier emphasized consideration of Russia's interests, and did not think that Paderewski's plebiscite proposal was worth anything; and Paton believed that the French policy of creating a larger Poland would in the end lead to Poland's ruin and a weakening of France – a prophetic statement!« Netop, en profetisk udtalelse. Forfatteren nævner det ikke, men forudsætningerne for den franske Polen-politik i 1918–1919 var en permanent tysk-russisk modsætning, som man selv i den periode, da Versaillesordningen blev til, var skeptisk overfor og frygtede ikke ville vare ved. Dernæst tvivlede man på, at Frankrig, hvis Polen kom i fare, ville være villig til at opfylde sine beskytterforpligtelser. Forfatteren nævner kun i forbigående 1930ernes udvikling, men netop hans afhandling kaster et skarpt lys over den europæiske udvikling i den periode og den centrale betydning, som den polske ordening i 1919 kom til at spille for krigsudbruddet i 1939, der definitivt fik ikke alene Versaillesystemet til at synke i grus, men også reducerede Versailles-magterne bortset fra U.S.A. til andenklasses stater. De overvejelser og forhandlinger, som Lundgreen-Nielsen i sin afhandling beskriver og analyserer så indgående, kaster i mange henseender lys over begivenheder i 30ernes politik, som hidtil er forekommet dunkle eller uforståelige. Dette stiller samtidshistorikerens placering i den samtidige debat i søgelyset.

I 1929 skrev den amerikanske forsker Robert F. Binkley en oversigtsartikel i »Journal of Modern History«: »Ten Years of Peace Conference History«, hvori han fremsatte det synspunkt, »that it was only through the precise and detailed study of the negotiations at Paris that the problem of the peace conference could be kept within the reach of sound historical method«. Denne afhandling er et sådant bidrag.

Det er en vægtig forskersindsats, Kay Lundgreen-Nielsen har ydet med denne store afhandling. Den vil få en fortjent plads i litteraturen om Versailleskonferencen 1919, og forfatteren har dermed bidraget til at placere dansk historisk forskning i den internationale historiografi.

Sven Henningsen

Skønt Polen ligger kun et par timers sejlads fra Danmark, er danskernes viden om polsk historie meget begrænset. Den indskrænker sig vist ofte til et nødtørftigt kendskab til Polens delinger fulgt af sympati for det polske folks lidelser, der trods alt blev forsødet af Chopins polonaiser. Et æret medlem af vort folketing kunne i begyndelsen af dette århundrede citere et vers fra Carsten Hauchs 'En polsk familie': »Hvorfor svulmer Weichsel-floden«, som han antog var Polens nationalsang. Dog, en anden side af polakkernes historie er mere kendt på Lolland-Falster og her på Fyn, nemlig de polske roearbejdere. Fra den erindringsindsamling, der i foråret 1979 foregik i forbindelse med udarbejdelsen af værket om Odense by gennem 1000 år, kan jeg citere en gammel dame for følgende: »I 1906 havde vi også fremmedarbejdere her i Danmark, polakker, der var billig og nøjsom arbejdskraft. De boede i huse, som var så ringe og dårlige, at man ikke kunne tænke sig det; de arbejdede hovedsageligt med roer på de store godser og herregårde, men om søndagen gik turen langvejs fra ind til katolsk kirke altid i træsko eller bare fødder, men pigerne med et fintbroget tørklæde om hovedet og sjal over skuldrene, rosenkrans om halsen og salmebogen i hånden«.

Det er dog ikke det gudfrygtige og fattige polske folks historie, som er genstand for Kay Lundgreen-Nielsens afhandling. Det bevægende i polakkernes historie præget af undertrykkelse og forgæves rejsninger, som den er, mærker man ikke til. Her er tale om den nøgterne klinikers kølige fremlæggelse af et vanskeligt tilfælde. Disputatsen hedder: *The Polish Problem at the Paris Peace Conference. A Study of the policies of the great Powers and the Poles, 1918-1919*. Der er med andre ord tale om diplomathistorie eller om international politisk historie, som forfatteren på anerkendelsesværdig måde bestandig sammenvæver med den politiske udvikling i Polen. Afhandlingen udgør et lødigt bidrag til den omfattende diskussion, der begyndte i mellemkrigsperioden og fortsatte efter den anden verdenskrig. I hovedtrækkene drejer denne diskussion sig om, hvad der var de principielle faktorer bag etableringen af Polen som en selvstændig stat, d.v.s. de ydre og de indre årsager, stormagternes rolle, de russiske 1917-revolutioners betydning og den rolle, den polske nation i sig selv spillede i den statsdannende proces.

Nogen samlet redegørelse for den anvendte metode findes ikke, og det er egentlig en skam. S. 17 findes en spagfærdig bemærkning om, at »afhandlingen er diplomatisk-politisk historieskrivning«, idet dog Polens svage »økonomiske og finansielle« (er det ikke en tautologi?) stilling inddrages i fremstillingen. Læsningen af bogen viser, at der er tale om en solid og saglig historisk fremstilling i bedste overensstemmelse med fagets vesteuropæiske traditioner – dette være sagt uden malice. Forfatteren synes kun lidet påvirket af de nyere politologiske synsmåder således, som de anvendes indenfor disciplinen international politik. Det er muligt, ja sandsynligt, at han ikke mener, de kan frugtbar gøre hans undersøgelse, men det ville være ønskeligt, om han havde afvist dem eksplicit. Noget andet er så, at det vel ikke kan udelukkes, at fremstillingen var blevet mere overskuelig, dersom han havde hentet ideer fra politologerne. Jeg synes f. eks. Hans Branners bog 'Småstat mellem stormagter' (1972) er et eksempel på, hvor frugtbar en politologisk synsmåde kan være, hvormed ikke følger, at jeg er enig i alle hans konklusioner.

Det kildemateriale og den litteratur, som har stået til forfatterens rådighed, synes at være af et ufatteligt stort omfang. Myreflittigt og med stor akribi har han arbejdet sig igennem bjerge af akter. En nødvendig forudsætning har været, at han behersker det polske sprog, foruden naturligvis fransk, tysk og engelsk. Vi tilgiver ham da, at han s. 17 med et suk konstaterer, at han desværre ikke kan hverken litauisk eller ukrainsk. Men hvad med russisk? Russisk litteratur mangler – endog russisk litteratur på engelsk som 'The History of Diplomacy' II-III (Moskva 1945).

Afhandlingen bygger som sagt på meget omfattende kildestudier, idet forfatteren har haft adgang til og benyttet det betydelige polske aktmateriale i Warszawa og Kraków samt i Pilsudski-instituttet i New York. Det samme gælder de franske Archives Diplomatiques på Quai d'Orsay og Archives de Guerre i Vincennes, det britiske Public Record Office's samlinger og amerikansk materiale i The National Archives, The Library of Congress, Columbia University og Yale University, USA. Det kan derfor synes ubilligt at besvære sig over, at den polske presse ikke er benyttet. Tyske kilder har ikke interesseret forfatteren. Tysklands holdning var på trods af dets nederlag dog af betydning. Men vi lærer kun indirekte herom gennem de allieredes holdning.

Den utilgængelighed, som gælder for sovjetrussiske arkiver, synes ikke at omfatte polske samlinger i Polen. Kun I. Bowmans arkiv i USA var lukket for forfatteren, idet Bowman testamentarisk har fastsat den bizarre bestemmelse, at kun forskere over 40 år kunne få adgang til hans papirer (s. 18). Det har dog næppe gjort større skade for afhandlingen. Forfatteren har også selv søgt at skaffe arkivalier frem f. eks. ved samtaler med Dmowskis sekretær (s. 20). Nu kan man nok være enige om, at skal aktører bidrage med beretninger, der går på 50 år gamle forhold, vil disse ofte være lidet værdifulde. Da jeg i 1970 besøgte Hoover-Institution i USA, viste man endnu Kerenski frem, hvad der på daværende tidspunkt dog nærmest kun havde arkæologisk interesse. Alligevel bør man ikke snyde sig selv for at opsøge eventuelle nok så gamle aktører. Forfatteren kunne måske derfor have haft udbytte af at besøge Tadeusz Romer. Han var polsk udenrigsminister under 2. verdenskrig, men 1918-19 sekretær for (KNP) Nationalkomiteen i Paris. Han lever endnu som professor emeritus i Canada.

Der kan dog ikke herske tvivl om, at forfatterens kildemateriale er fuldt tilstrækkeligt både til at give en fyldestgørende redegørelse for det behandlede problem og også til at opfylde kravene til en disputats. Vist vil der ad åre komme flere kilder for en dag, men forfatteren behøver ikke at være søvnløs af den grund. De vil ikke vælte afhandlingens teser. Derimod vil måske en og anden undre sig over, at der ikke overalt er konsekvens i sprogbrugen vedr. de geografiske begreber. Det gælder fx. byen Lwów=Lemberg=Leopold eller Allenstein=Alsté. Her burde være valgt en konsekvent stavemåde.

En anden form for kildemateriale er de trykte fremstillinger af andre historikere, som forfatteren har læst og brugt. Af redegørelsen for den anvendte litteratur (s. 23-29) og af noterne fremgår, at han især føler sig i gæld til de nyeste fremstillinger. Han anser dem for de mest værdifulde. Jeg skal ikke gøre mig til af min læsning af polsk historie. Den er væsentligt inspireret af, at jeg skulle kunne bedømme forfatterens afhandling! Men professor E. Halicz har henledt min opmærksomhed på, at diskussionen om de problemer, nærværende afhandling drøfter, allerede træder frem i mellemkrigstidens historiske værker, som forfatteren kun sporadisk omtaler.

Der bør dog ikke være tvivl om, at de væsentligste fremstillinger er fra de sidste 10-20 år. Forfatteren er (s. 25) ret kritisk overfor T. Komarnicki: 'The Rebirth of the Polish Republic' (Melbourne, London, Toronto 1972). Den er vel skrevet ud fra et polsk nationalt syn og tillige påvirket af den kolde krig, men det er efter min vurdering dog en

bog, som rummer velovervejede synspunkter. Den sidst udkomne bog, der behandler samme emne, er K. Dziewanowski: 'Poland in the 20th Century' (Columbia, University Press 1977). Den anfægter dog ikke bogens resultater.

Når det gælder bedømmelsen af de bøger, som er blevet offentliggjort i Polen efter 1945, er der næppe tvivl om, at forfatteren har ret i, at de af nærliggende, politiske grunde præsenterer de polsk-sovjettiske relationer i en temmelig tendentiøs skikkelse (s. 27-29). På den anden side er det bemærkelsesværdigt, at ret mange af de i Vesten udkomne værker henviser til oplysninger fra disse bøger. Det gælder fx. rivaliseringen mellem Pilsudski og Dmowski, der ikke kun kan betragtes som en personlig strid. Disse værker kan dog – hvis man skræller de politiske besværgelsesformularer bort – bidrage til forståelsen af visse datidige politiske og sociale sammenhænge i Polen (jf. s. 28 og 464-68).

Sluttelig vil jeg om forfatterens historiografiske betragtninger anføre, at disse ikke blot forekommer i teksten, men også i de alt for omfangsrige noter, hvor andre historikers synspunkter drøftes. Selv om der ikke er tvivl om forfatterens belæsthed og hans kritiske sans, må jeg dog mene, at historiografien havde vundet ved ikke som her at gå fra forfatter til forfatter, fra bog til bog og redegøre for deres synspunkter, men i stedet havde udvalgt fremstillingens væsentligste problemer og ladet dem styre de historiografiske redegørelser på en systematisk måde.

Afhandlingen indledes med et kapitel på fire sider, kaldet 'Background' (s. 8-11). Jeg synes, det er rosværdigt, at en forfatter begynder *en medias res*, og ikke hver gang med de gode og gamle ægyptere, men det kan også gøres for abrupt. Jeg finder, at denne indledning er utilstrækkelig. Den burde have omfattet en tilstandsbeskrivelse, der tog sit udgangspunkt i Polens forhold i 1918 – og ikke som her, hvor der er tale om en tynd kronologisk skitse af Polens historie fra delingerne i slutningen af 1700-tallet og til 1918.

Denne kortfattedhed, som ellers ikke præger forfatteren, går ud over nøjagtigheden. Det såkaldte »organic work« – lidt ukorrekt en slags polsk Scavenius politik – tog således ikke sin begyndelse efter det nedkæmpede oprør 1863-64, men går tilbage til 1830'erne i storhertugdømmet Posen. Når Krakow-skolen nævnes, kunne Lwów-Warszawa-skolen også omtales. Den repræsenterede den nationale optimisme i synet på Polens historie. Forfatteren gør e.m.m. ikke tilstrækkeligt ud af at forklare marts-revolutionens betydning. Det polske spørgsmål eksisterede før 1917, og den russiske regering var inde på at etablere et uafhængigt Polen i militærunion med Rusland, men efter 1917 blev det polske spørgsmål et åbent internationalt problem. Nu kunne vestmagterne tage det op, hvad de havde haft ondt ved før.

Karakteristikken af Pilsudski og Dmowski er for overfladisk, både når det gælder deres bevægelers samfundsmæssige basis og deres udenrigspolitiske orientering (i det følgende afsnit). Pilsudski kaldes således socialist. Det er rigtigt, at han i en periode var medlem af det socialistiske parti og redaktør af 'Robotnik', men hans socialistiske synspunkter var fra begyndelsen underordnet alt, hvad der kunne fremme Polens uafhængighed. Han understregede selv, at han aldrig havde været marxist, og at han »meget hurtigt stod af ved det stoppested, der hed 'uafhængighed'«. Der var ikke blot opstande i Polen 1830-31, 1846 og 1863-64, men også 1806 og 1848. Selv om den østrigske del af Polen var den mindst undertrykte, kan fremstillingen give indtryk af en politisk frihed, der ikke var tale om.

Der er ingen grund til at dvæle mere ved disse udenværker, men jeg vil gentage, at en analyse af Polen i 1918 med dets regionale, økonomiske, sociale, kulturelle, etniske og deraf flydende politiske modsætninger ville have tjent til at forklare sammenhænge på en klarere måde, end vi ser det i bogens hovedafsnit. Dette gælder ikke mindst riva-

liseringen mellem Pilsudski og Dmowski, som man ville få en større forståelse for, hvis de var blevet præsenteret i en dybere sammenhæng. Jeg tror således, at mange af de polske politikeres synspunkter og handlinger i al fald for en del kan forklares ud fra deres geografiske herkomst og det ikke blot ud fra, om de kom fra russisk, østrigsk eller tysk Polen, men også ud fra hvilken region indenfor disse områder de kom.

I kapitel 1 (s. 31–91) præsenteres synspunkterne på det polske spørgsmål, som det tegnede sig før Versailleskonferencen. For polakkerne var det Dmowski, der ville skabe et nyt Polen i forståelse med Rusland, Pilsudski, som uden at være protysk snarere ville sikre sig denne magts goodwill, og Paderewski, som nærmest stod mellem disse to, idet han efterhånden kom til det resultat, at Dmowskis synspunkter var skadelige for polske interesser. Særligt, når det gælder Paderewski føles manglen af en baggrundsredegørelse. Han springer så at sige ind på scenen, og vi ved på forhånd ikke meget andet om ham, end at han var god til at spille klaver, og at han faldt på knæ og græd, når han skulle forklare amerikanske politikere det polske spørgsmål. Betyder det ikke noget for de tre's synspunkter, at Paderewski opholdt sig i USA før november 1918, Dmowski i Paris og Pilsudski i Polen, den sidste tid dog i tysk fængsel? Det er i al fald påfaldende, at Dmowskis og Paderewskis opfattelse er så nært sammenfaldende med ledende kredses i henholdsvis Frankrig og USA. Mere afgørende er, at jeg finder forfatterens analyse af stormagternes syn – eller manglende syn – på Polens grænser og organisationsform for overbevisende, og at han her udmærket lægger op til de følgende udviklede forhandlinger.

I kap. 2 (s. 92–124) beskrives magtkampen i Polen før Versailleskonferencen.¹ I dette kapitel dokumenterer forfatteren god forståelse for politiske stridigheder og baggrunden for dem. Særlig interessant forekommer mig skildringen af Paderewskis ankomst til Polen at være. Den kompliceredes af, at de britiske diplomater, som forberedte rejsen, ikke var klar over, at Posen lå i Tyskland (s. 116). Det er vist nok bogens eneste smil og måske ikke engang tilsigtet. Mon ikke den gode klavervirtuos bag sine manerer og tilsyneladende uskyldige fremtoning var en ganske dreven taktiker? I al fald blev han stats- og udenrigsminister og båndt KNP til et kompromis, som det var imod. Bag ham stod naturligvis Pilsudski. Dmowski og hans eksilkomité måtte tænderskærende acceptere aftalen. Men de reelle uoverensstemmelser mellem Pilsudski og Dmowski var dog, som forfatteren skriver (s. 122), langt fra afklaret. Dualismen i den polske udenrigspolitik fortsatte. Pilsudskis politik træder i denne fremstilling klarere frem end hos andre forfattere, der ikke har bygget på så alsidigt et materiale som Lundgreen-Nielsen. Det er ligeledes hans fortjeneste, at han påviser, hvorledes stormagternes politik hele tiden svinger, når der sker skift i den polske udvikling, omend ikke altid helt i takt.

Kap. 3 (s. 125–162) er navnlig viet en redegørelse for den såkaldte Haller-hær, d.v.s. de ca. 20.000 mand, der under general J. Hallers – og derudover franske officerers – ledelse opholdt sig i Frankrig. Fremstillingen af Haller-hær-problemet er efter min mening blandt de bedst underbyggede i afhandlingen. Problemet om Hallerhærens tilbagevenden til Polen behandles ud fra både interne polske og internationale synspunkter. Problemet gav anledning til uenighed mellem Storbritannien og Frankrig, mellem de allierede og det slagne Tyskland og mellem stormagterne og Polen. Det var også et

¹ Forfatteren omtaler i den forbindelse bl. a. Bondepartiet PSL-piast (s. 93). P.g.a. en manglende parentes og et forkert anbragt »and« fremtræder dette parti som venstreorienteret. Det er forkert. Hans Roos kalder det for et centrumsparti (A History of Modern Poland, 1966, s. 45). Det gik i begyndelsen ofte sammen med venstreorienterede, men sluttede sig hurtigt til Dmowski og arbejdede for relativt store udstykningsbrug.

stridspunkt for Dmowski og Pilsudski. Efter Dmowskis opfattelse kunne Hallerhæren blive en væsentlig faktor i hans kamp for magten i Polen ved at styrke hans og Frankrigs position i Polen. Briterne var mere tøvende, da de frygtede, at Hallerhæren i Polen kunne indvarsle en borgerkrig. Pilsudski var ikke blind for Hallerhærens betydning for Dmowski, men var på den anden side på grund af den farlige militære situation interesseret i hærens tilbagevenden. Samtidig udgjorde spørgsmålet om hærens rejserute et alvorligt problem i forholdet mellem de allierede og Tyskland.

Den måde, på hvilken disse komplicerede og sammenvævede problemer præsenteres på, er udtømmende og præcis. Kapitlet rummer så at sige essensen af hele det polske problem, og forfatteren kan i sin delkonklusion s. 161 med rette slå fast, at allerede i den indledende fase af fredskonferencens forhandlinger var der lagt et mønster, hvis træk skulle træde stadig tydeligere frem i løbet af foråret 1919, nemlig den interne polske uenigheds betydning for de allieredes holdning.

Med kap. 4 (s. 161–214) er vi i disputatsens anden hoveddel, som omhandler første fase af fredskonferencen i Versailles, d.v.s. tidsrummet fra januar til marts 1919. Her foregik det forberedende arbejde. Man nedsatte territorialkommissioner, udsendte missioner og drøftede på alle planer det polske og talrige andre problemer, som efter verdenskrigen krævede en løsning. I dette som i andre kapitler bevæger forfatteren sig lige sikkert, enten det er i det hvide hus, i Whitehall, på Quai d'Orsay eller i Warszawas spinkle apparat. Han kender så at sige ikke blot samtlige beslutningstagende politikere, men også enhver konciperende sekretær. Rigtignok forudsætter han også, at vi andre gør det samme.

En af de første forholdsregler, Versailleskonferencen tog, var den resolution, som blev udstedt 24. januar 1919 af 'Council of the Ten'. Heri advarede staterne mod at tage sig selv til rette ved med magt at tilvende sig landområder, som de mente at have krav på. Det var ikke en hensigtserklæring møntet på Danmark i relation til Slesvig, men snarere på østområder som f. eks. Polen. Imidlertid kom den første gang Polen til hjælp, nemlig i spørgsmålet om Teschen, som tjekkerne i modstrid med den smukke erklæring af 24. januar besatte. Herom hører vi første gang i kap. 4, men vi får ikke nogen forklaring på, hvorfor Teschen var et stridens æble. Her kunne forfatteren godt med relativt få ord have hjulpet os til at se essensen af polakkernes og tjekernes uoverensstemmelser. For læseren kunne tjekkerne lige så godt have begivet sig ind i Ukraine, fordi vi ikke på forhånd er forsynet med den politiske og navnlig nationale baggrund. Navnlig i Teschen-spørgsmålet føles det som en mangel, at forfatteren ikke på forhånd har taget læserne på en markvandring Polens grænseområder rundt.

Mere væsentligt er det naturligvis, at bogen med et klart blik for nuancerne redegør for den begyndende britisk-amerikanske kritik af den franske politik. S. 214 opsummerer forfatteren, at eksemplerne vedrørende den franske politik i Polen passede ind i briternes og amerikanernes almindelige opfattelse af den franske politik på konferencen. Uden at det skal opfattes som en bebrejdelse overfor forfatteren, påkalder denne vurdering for en dansk historiker uvægerligt en sammenligning med det slesvigske spørgsmål på Versailleskonferencen, hvor Frankrigs adfærd i princippet var den samme.

Men dette afsnit af bogen lærer os også den tvivlsomme værdi, der ligger i at søge at binde en anden til en aftale, som denne anden part – in casu Dmowski – ikke havde vilje til at holde. Også her kan danske paralleller anføres både, når det gælder territoriegrådighed, flugt fra interne aftaler og splittet fremtræden for de allierede i Paris. Men unægtelig var Polens problemer større end vore, kampen desto mere indædt og kompliceret. Her ser vi Dmowski spille franskmændenes spil, mens lidt forenklet sagt Pilsudski og Paderewski hældede til USA og Storbritannien, også fordi de anså, at det var derfra

genopbygningshjælpen skulle hentes. Alt dette er detaljeret og omhyggeligt fremlagt i bogen.

Efter disse forpostfægtninger går forfatteren over til at behandle, hvad han kalder den kritiske fase, d.v.s. perioden 11. marts til 7. april 1919. Det er kap. 5 (s. 215–263). Fremstillingen kaster sine steder et kritisk lys på Lloyd George og den engelske delegations politik. Kapitlet er i øvrigt først og fremmest en indtrængende studie i stormagtsuenighed. Nu stod briterne og amerikanerne i princippet sammen ikke blot mod exorbitante polske krav, men også mod den franske regerings politik, som man vurderede ens. Forfatteren påviser dog, hvorledes Lloyd George og Wilson drog forskellige konsekvenser af deres indsigt i og opfattelse af Polens grænseproblemer. Ved sin analyse af stormagtsledernes og deres medhjælperes opfattelse af det polske spørgsmål ydes der et væsentligt bidrag til belysning af hele fredsproblematikken.

Kapitlet kaster også lys over vestmagternes syn på bolsjevikkæmpelsen, som de allierede gerne så fremmet, blot den ikke præjudicerede Polens grænsedragninger mod øst. Det er i sandhed et yderst komplekst spil, forfatteren suverænt indfører os i. Men han forventer som før sagt rigtignok også her, at vi andre er lige så meget hjemme i irgangene som han selv.

Da jeg var kommet så langt i min læsning, gik det op for mig, hvor dybt forfatteren i virkeligheden har boret sig ned i sit kildemateriale. Som i en drøm så jeg ham som et andet spøgelse ransage samtlige delegationers skriveborde hver aften, fredskonferencen havde møde, men også samtidig være til stede i regeringskontorerne i delegationernes hjemlande. Ingen detalje synes at være undgået hans opmærksomhed, og han delagtiggør os også i dem. Set ud fra den polske optik var det Dmowski, der trak det korteste strå, Pilsudski det længste, og påny var det Paderewski, som kom i centrum både i forhold til de rivaliserende polske grupperinger og til stormagterne.

Værkets tredje hoveddel, som bærer overskriften 'Løsningerne' omfatter kapitlerne 6 til 8 (s. 265–406). Det første af afsnittene, kap. 6 (s. 265–313) behandler Paderewskis mission i Paris. Forfatteren beskriver den som overvejende mislykket: Paderewski fik ikke omorganiseret den polske delegation, så at den tilpassede sig Pilsudskis intentioner, og forfatteren mener heller ikke, at det lykkedes for ham at fjerne indtrykket af, at Polen var en fransk vasalstat, bl. a. fordi hans syn på spørgsmålet om Danzig og Østgalizien stort set var det samme som Dmowskis. Derimod tilkendegav Pilsudski andre synspunkter på Polens østgrænse og på det vanskelige Litauen-problem. Selv om det lykkedes Paderewski at modvirke en protjekkisk løsning af Teschens tilhørsforhold, er jeg enig med forfatteren i, at Paderewskis ophold i Paris ikke var en ubetinget succes, fordi den polske indbyrdes uenighed blev så klart demonstreret. Men det er på den anden side svært at se, hvorledes det var muligt at dække over denne uenighed. Det må også fremhæves, at de angelsachsiske ledere forsikrede Paderewski om anerkendelse og økonomisk hjælp til Polen, fordi de vel ikke ubegrundet betragtede ham som det eneste synlige alternativ til de yderligtgående muligheder til begge sider. Nogen totalfiasko var Paderewskis mission derfor efter min opfattelse ikke.

I kapitel 6 tages også spørgsmålet om de polske jøder og deres beskyttelse op. Det forfølges i de følgende kapitler, sluttende med traktaten om mindretalsbeskyttelse (s. 371–85). Det var et alvorligt problem, og alene det at kræve en beskyttelsestraktat som forudsætning for Polens selvstændighed, blev af den nye nation opfattet som en nedvurdering af den nye nations statsdannende evne, og forsåvidt ikke ubegrundet, da der blandt de allierede – i forskellige grader – var mistillid til det nye polske styres vilje og evne til at beskytte det jødiske mindretal. Dmowski var således klart antisemitisk og havde aldrig lagt skjul på det. Det jødiske spørgsmål kompliceredes af, at jøderne i konge-

riget Polen var forskelligt stillet i forhold til jøderne i Galizien, ligesom de jødiske grupper ikke havde samme indstilling til Polens kamp for uafhængighed.

Problemet blev akut 1918-19, netop p.g.a. Dmowskis og hans nationaldemokratiske partis antisemitisme og p.g.a. de pogromer, der blev organiseret i 1918 og 1919 i de befriede dele af Polen. In casu savnes også her en baggrundsredegørelse for jødernes stilling. Eksempelvis anså ved det 20. årh.s begyndelse ca. 90 % af jøderne i Galizien sig for polakker.

Det beror naturligvis på et skøn, hvor stor vægt man i en fremstilling, som den vi drøfter, skal lægge på spørgsmålet om jødernes stilling i det selvstændige Polen. Jeg synes selv, at det er umådelig vanskeligt at tage uhildet stilling til de polske jøders forhold. Vi er jo alle påvirket af deres barbariske skæbne under 2. verdenskrig. Det er forfatterens hovedtese, at Pilsudski og Paderewski var modstandere af antisemitismen, og han fremhæver som noget nyt, at det ikke var amerikanske jøder, som var bestemmende for Wilsons syn på det polske jødespørgsmål. Når Lewis Namier, Lloyd George's jødiske rådgiver, var imod Dmowski var det ikke i første række p.g.a. dennes antisemitisme, men fordi Namier fandt Dmowski reaktionær, ligesom han var imod de imperialistiske polske tendenser, f. eks. i Ukraine.

Selvom der i vide kredse i Polen rådede antisemitiske stemninger, var det jødiske spørgsmål dog ikke essentielt og absolut ikke den eneste grund til, at Versailleskonferencen vedtog en mindretalstraktat. Forfatteren nævner det, men burde have sat en tyk streg under, at der var forskellige mindretal i Jugoslavien, Rumænien, Grækenland og Tjekkoslovakiet, og at det lige så meget var a.h.t. dem, at mindretalstraktaten blev til. Polen-spørgsmålet behandles sine steder lidt for isoleret fra den almindelige fredsslutningspolitik.

Mindretalsspørgsmålet er som andre problemer beskrevet i en og samme hoveddel, nemlig III, der omhandler fredskonferencens løsninger, men spredt over tre forskellige kapitler. Jeg ved meget vel, at det rører ved det evindelige problem om kronologisk contra systematisk opbygning af en historisk fremstilling. I det konkrete tilfælde er der tale om en meget kort tidsperiode – mindre end tre måneder – og det er derfor et spørgsmål, om fremstillingen ikke havde vundet ved, at f. eks. netop mindretalsproblemet var blevet fremstillet samlet. Dens opdeling i mange underafsnit medfører, at den visse steder rummer gentagelser, eller som sagt tenderer til at falde fra hinanden, så at samspillet mellem polakkerne i Polen og de polske repræsentanter på fredskonferencen sløres, skønt dette netop som før fremhævet er afhandlingens stærke side.

Som forfatteren har struktureret sin afhandling og ud fra de kilder, han synes at have øst mest af og har tillagt størst vægt, får man det indtryk, at slaget om Polens grænser i overvejende grad var et diplomatisk slag. Jeg besidder langt fra forfatterens dybe indsigt i Polens historie i 20. århundrede og skal derfor vel vare mig for at udtrykke mig for bastant. Men det polske folk forsvinder i afhandlingen.

Nogle få personligheders betydning fremhæves engang imellem lidt rigeligt. Paderewski var vellidt i Vesteuropa og USA, men hans intervention kunne dog ikke ændre USA's og Storbritanniens holdning overfor Polen. Fremstillingen er næsten en skildring af en kamp mellem generaler uden hære. Det polske folks aktiviteter og de polske stridskræfters kampe har efter forfatterens opfattelse kun ringe betydning for grænsedragningen. *Fait accompli*-politikken gav efter forfatterens vurdering ikke bonus – en opfattelse, der strider mod den gængse polske.

Meget savnes en vurdering fra forfatteren selv af det færdige resultat. Hvad var det for et *Polonia Restituta*, som Versailleskonferencen skabte? Med den ekspertise, forfatteren som nævnt besidder, skuffes man, når bogen blot slutter med at slå fast, at den

trufne ordning på længere sigt tilfredsstillende få og i sig rummede muligheder for konflikter (s. 414). Jeg mener således, at de uklare forhold omkring østgrænsen burde være understreget.

Jeg kan i denne sammenhæng ikke lade være med at pege på, at Dmowskis vision før den første verdenskrig gik ud på, at en krig ville betyde Ruslands sejr, hvorfor alle polakker ville komme under russisk herredømme med et vist selvstyre. (V. L. Benes & N. J. G. Pounds, Poland. London 1970, s. 164). Det skete dog ikke efter den første verdenskrig, men nok efter den anden. Polen på Versailleskonferencen var kun en del af problematikken bag Polens genskabelse, og Lundgreen-Nielsens bog er derfor kun en torso, men rigtignok en væsentlig sådan.

Om fremstillingen gælder som helhed, at den fremdrager en myriade af problemer meget detaljeret, for ikke at sige *for* detaljeret og omstændeligt. Småt og stort kommer ofte mellem hinanden. Sommetider synes man, at forfatteren er lige ved at drukne sig selv og os i dealjerne. Han hæver sig ikke tilstrækkeligt over sit stof, og han har ikke sin styrke i at forenkle og fremdrage de lange linjer og de inciterende perspektiver. På den anden side taber han sjældent eller aldrig tråden, selvom denne rigtignok er at ligne ved Ariadnes, og slutkonklusionen (s. 407-14) viser, at han har dannet sig en hovedopfattelse.

Det er naturligvis afgørende for bedømmelsen af afhandlingen, at vi, der har gransket den, finder, at denne er bæredygtig. Det er forfatterens ambition at vise på den ene side sammenhængen mellem rivaliseringen mellem de to polske hovedretninger og på den anden side den stadigt skiftende internationale konjunktur, som den kom til udtryk først og fremmest i de tre stormagters svingende holdning. Dette var i sandhed et kompliceret og speget spil, og det er en skam, at de agerende statsmænd alle er borte. De ville ved læsning af afhandlingen have fået opklaret adskillige uopklarede spørgsmål, thi selv om aktørerne vidste en del om hinanden – og det gjaldt især de allieredes viden om de evigt uenige polakker – så var der dog meget, som forblev gådefuldt for samtiden.

Forfatteren har trevlet det hele op meget dygtigt, og vi vil derfor tilgive ham, at han ikke i højere grad i den afsluttende konklusion har trukket de store linjer op såvel i den internationale politik som i de forskellige polske gruppers politik, og vi bør også tilgive ham, at noterne havde vundet ved en halvering, selve afhandlingen ved en rimelig forkortelse og stramning.

Forfatteren har jaget sin hånd i en hvepserede uden at få den stukket. Hermed mener jeg, at det polske spørgsmål og Versailleskonferencens behandling af det i samtiden fremkaldte de største lidenskaber og skabte dybtgående interne polske modsætninger samt fjendskab til nabostaterne, ligesom den meget omfattende litteratur om emnet ofte er stærkt engageret. Lundgreen-Nielsen ryster ikke på hænderne. Han er så upartisk, som det synes muligt og viser en sund kritisk holdning (engang imellem også lidt pendantisk) overfor den foreliggende litteratur. Bogen er som sin forfatter redelig og præget af hans omhu. Ved sine grundige kildestudier har forfatteren altså fremdraget adskillige sammenhænge og nytolket hidtidige fremstillinger, ligesom han – netop på grund af de omfattende kildestudier – klarere og sikrere end andre forskere har påvist interaktionen mellem de polske politikere og de allierede ledere og disses rådgivere. Ingen anden publiceret fremstilling giver en så omfattende og detaljeret behandling af Versailleskonferencen og Polen som diplomatisk problem. Udover den egenverdi afhandlingen således har for historieforskningen og for det polske folks selvforståelse – i det omfang den bliver tilgængelig for den polske læseverden – vil de, der studerer international politik, ikke mindst grænsedragningsproblematikken, kunne hente værdifuldt stof i denne doktordisputats.

I reglerne for tildelingen af doktorgraden hedder det i § 15, stk. 2, »at tildelingen af doktorgraden skal være udtryk for anerkendelse af, at den, der får graden tildelt, sidder inde med betydelig videnskabelig indsigt og modenhed og med sin afhandling har bragt videnskaben et væsentligt skridt videre«. På trods af de fremførte kritiske bemærkninger håber jeg ikke, at der hos nogen kan være tvivl om, at den foreliggende afhandling opfylder disse krav.

Jeg er blevet mødt med det spørgsmål, om det nu også kan være et dansk universitets opgave at foretage den ret betydelige investering i tid og penge, som der her er tale om, til et arbejde om et polsk problem. Hertil er for det første at sige, at afhandlingen øger vort kendskab til et land, der ligger os nært, hvor Weichselfloden fortsat svulmer, og hvor bondekonerne med tørklæde om hovedet og salmebog i hånden trofast går til kirke i dyb hengivenhed for deres pave; for det andet er det væsentligt at understrege, at behandlingen af Versailleskonferencen som en del af den internationale politiks historie er vigtig til forståelse af vor samtid med dens politiske spændinger. Men herudover vil jeg, der altovervejende har forsket i dansk historie, føje til, at et dansk universitet selvfølgelig har en særlig pligt til at dyrke den nationale historie, men det ville være fattigt og direkte angribeligt, om ikke begavede universitetsforskere som i dette tilfælde brugte kræfter på at åbne vore egne vindevær, så et pust fra den store verden kan trænge ind til os.

KayLundgreen-Nielsens årelange studier i det polske spørgsmål har allerede indbragt ham international anerkendelse. Ved at tildele ham doktorgraden har Odense Universitet føjet sin højeste anerkendelse til. Og den er heller ikke at kimse ad. *Jeszcze Polska nie ginela! Noch ist Polen nicht verloren.*

Tage Kaarsted

Erik Helmer Pedersen: Landbrugsrådet som erhvervspolitisk toporgan 1919-33. Studier i de danske landbrugsorganisationers historie. Landbohistoriske skrifter 6. Kbh., Landbohistorisk selskab 1979. 667 s., ill.

Erik Helmer Pedersens bog »Landbrugsrådet som erhvervspolitisk toporgan 1919-1933« har efter min mening ikke et indhold, som svarer til titlen. I virkeligheden er det en gennemgang af de centrale danske landbrugsorganisationers udvikling og virksomhed i disse år, med udgangspunkt i Landbrugsrådet. På flere punkter rummer den et betydeligt, hidtil uudnyttet materiale herom, og etablerer hidtil usete sammenhænge. På andre punkter er der foretaget værdifulde sammenfatninger af den allerede tilgængelige, men endnu spredt og dermed svært tilgængelig viden om begivenheder og strukturer, der har meget væsentlig betydning for forståelsen af dansk organisationsvæsen, dansk erhvervsliv og dansk politik i denne periode.

Det er svært at forestille sig nogen mere generel behandling af disse emner, som ikke i fremtiden vil kunne drage nytte af det store arbejde, der er grundigt og veldokumenteret som helhed betragtet. Samspillet mellem interesseorganisationerne og statens udlandsrepræsentation er således kortlagt med en udførlighed og en sagkundskab, der såvidt jeg kan se er ret enestående. Også således opfattet på sine egne præmisser er der ting, man kan indvende mod fremstillingen. Jeg har en mere vidtgående kritik at fremføre mod bogens anlæg og metode, men skal her starte med nogle indvendinger af konventionel art.

I selve fremstillingsformen lider bogen under overlæsning med metaforer, adjektiviske udskejelser og filosoferende indskud, hvis analytiske og æstetiske værdi ikke op-